

BALOGH GERGŐ

Írni és megélni

Sajtóipar, mecenatúra és a gazdasági szabadságfok kérdése
a magyar irodalmi modernségben*

A magyar irodalmi modernség, habár átmentette és továbbhagyományozta a könyvmegjelenés súlyának, komolyságának, döntő jellegének – egyszóval szimbolikus értékének – ideológiáját, közvetítő közegeit, az irodalommal való elsődleges találkozás eseményeit illetően mindenekelőtt időszakikiadvány-központú korszakként azonosítható.¹ Ahhoz, hogy ez a helyzet előállhasson, a modernizálódó magyar médianyilvánosságban a továbbiakban a sajtóiparnak kellett betöltenie a könyvpiar klasszikus – már a 19. század közepi divatlapok által elbizonytalanított – funkcióját, legyen szó a hírközlésről, a tudomány- vagy akár az irodalomközvetítésről (a könyv 19. század végi „válsága” egyébként Európa-szerte máshol is megjelent, szintén nem függetlenül az időszaki sajtó támasztotta kihívásoktól).² Ez utóbbi folyamat kétségtelenül felemésztette vagy legalábbis alapjaiban rendítette meg a könyv exkluzivitását. Ha az irodalmi mű elsődleges megjelenési közegét sajtótermékek szolgáltatják, és szinte minden, később könyvben helyet kapó vers napvilágot lát időszak kiadványban is, a könyv többé nem bírhat az újdonság azon, a modernség számára meghatározó erejével, amely a könyvmegjelenés eseményképző jellegének még jelentősebb mértékben az uralma alatt álló reformkorban és századközépen hatott.

Az irodalom közvetítésének lehetőségei a 19. század utolsó harmadában, vagyis a könyvkultúrából a sajtókultúrába való átmenet során rendkívül gyorsan strukturálódtak át. 1916-ban – lényegében a nyomtatott médiumok magyarországi hierarchiaátrendeződésének lezárulta után – Kner Imre már egyenesen az alábbiakat írja:

Magyar olvasóközönség van is, és nincs is. [...] Ma alig van napilap, amelynek napi irodalmi része gazdagabb és értékeesebb ne volna bármely nagy külföldi napilap irodalmi részénél. [...] De éppen a napi sajtó nagy fejlettsége és gazdag szépirodalmi része mutatja, hogy milyen, szinte túlságosan is nagy szerepet játszik a napisajtó a magyar közönség életében. A néhány év előtti nagy vasutas sztrájkkor a legtöbb vidéki kisváros élete szinte teljesen

* A dolgozat „A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana” Lendület-kutatócsoport kutatási programjának részeként, annak támogatásával készült.

¹ Ezt Ady recepciójának példáján meggyőzően bizonyítja: HERCZEG Ákos, *Egy irodalmi vezérszerep genealógiája: Ady útja az Új versekig és a Holnap antológiáig*, Alföld, 2019/3, 54–91.

² Frédéric BARBIER, Catherine Bertho LAVENIR, *A média története: Diderot-tól az internetig*, ford. BALLÁZS Péter, Bp., Osiris, 2004, 177–178.

megállott. Senki sem gondolt arra, hogy rövid idő alatt mennyi fontos és szükséges áru akadt meg minden állomáson, hogy az ország vérkeringése akadt meg, még akinek utazni kellett volna, s nem utazhatott, az se arról panaszkodott. De el voltunk zárva a világtól, mert újságunk nem volt. S a sok ráérő embernek nem jutott eszébe, hogy ez alatt az idő alatt könyvet is lehetne olvasni. Mert könyvet nem olvasunk és nem vásárolunk.³

Kner lesújtó, nyilván az első világháború elkészerítő kiadási viszonyai által is befolyásolt kultúrkritikája – valamint a könyv- és sajtóipart magában foglaló, korábban érvényes médiumhierarchia magyarországi átrendeződésének valóban szédítő sebessége – ellenére mindazonáltal nem beszélhetünk arról, hogy a sajtó elfoglalta volna a könyvkiadás összes állását.

Egyfelől fontos szem előtt tartani, hogy a kiadott könyvek mennyisége a kiegyezés után nagyon is egyenletesen emelkedett, az időszaki sajtóipar fellendülése azt nem törte meg.⁴ Részben azért sem, mert a két típusú kiadvány olvasóközönsége nem állt kölcsönös fedésben egymással. Amíg az időszaki sajtóból való tájékozódás, továbbá a könyvvásárlás és magánkönyvtár-fenntartás egyaránt a művelt polgár életmódjának – a nemzet fennmaradását biztosítani hivatott, és ezért mintegy kötelező jellegű⁵ – része volt, a hírfogyasztó városi munkásság ez utóbbiakat aligha engedhette meg magának. Másfelől az időszaki sajtó, habár fogyasztása a dualizmus korszakában a mindennapok szerves részévé vált, Magyarországon sohasem volt képes megközelíteni a könyvkiadás gazdasági súlyát.⁶ Jó példa erre, hogy a kor egyik legnagyobb és legmeghatározóbb kiadói részvénytársasága, a Franklin-Társulat bevételeit tekintve – a sajtó növekvő térhódítása ellenére – a könyvkiadás jövedelmezősége jelentősen meghaladta modern kihívójáét, sőt a köztük lévő differencia a 20. század elején még tovább növekedett.⁷ Ennek okai között nyilvánvalóan ott keresendő a sajtótermékek és a könyvek ára közötti lényeges különbség, amely a hírlapokat, magazinokat

³ KNER Imre, *A magyar könyv jelenéről és jövőjéről* = K. I., *A könyv művészete: „Egy megírandó, de talán soha meg nem íródó könyv”*, szerk. HAIMAN György, Bp., Szépirodalmi, 1972, 62–63.

⁴ A hazai könyvkiadás alakulástörténetéhez lásd ELEKES Dezső, *A magyar könyvtermelés statisztikája*, Magyar Statisztikai Szemle, 1930/7, 638–639.

⁵ Vö. LIPTÁK Dorottya, *A sajtó szerepe a nagyvárosi tömegkultúrában a 19. század második felében: Bécs – Budapest – Prága = Gazdaság, politika, kultúra: Tanulmányok Kelet-Közép-Európa történetéből*, szerk. GYIMESI Sándor, Bp., AULA, 1992, 190.

⁶ „A múlt század első harmadában kiadói tevékenység dolgában Hartleben Konrád Adolf pesti üzlete vezetett, mely 1802–1831-ig 41 magyar munka 51 kötetét és 91 idegennyelvű munka 293 kötetét vetette piacra. A nyomdájukkal is kiváló Heckenast és Emich cégek kiadói működésének mértékét pedig legjobban az az adat illusztrálja, hogy amaz 1873-ban nem kevesebb, mint 919 mű kiadói jogát ruházhatta át a Franklin-Társulatra, emez pedig 1868-ig, amikor Athenaeum néven részvénytársasággá alakult át, 663 mű 850 kötetét bocsátotta közre.” GULYÁS Pál, *A könyv sorsa Magyarországon a legrégebbi időktől napjainkig: Második közlemény*, Magyar Könyvszemle, 1923/3–4, 188.

⁷ Vö. SOMORJAI Szabolcs, *Mérlegek és részvények: a Franklin-Társaság Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda működésének első negyven éve*, Magyar Könyvszemle, 2012/4, 468.

és folyóiratokat viszonylag könnyen hozzáférhető, alacsony árú médiumokká tette, a könyvet pedig – a csak az 1910-es évek fordulóján megjelenő olcsóbb, rosszabb minőségű tömegkiadványokat leszámítva⁸ – gyakorlatilag luxuscikké avatta (nem véletlen, hogy a minőségi, iparművészeti jelentőségű nyomtatás útjait a Kner-nyomda nem a könyvkiadásban, hanem a „művészi bálimeghívók” világában tudta csak feltérképezni).⁹

A sajtóipar termékei, a hírlapok, magazinok és folyóiratok részben épp ennek köszönhették vonzerejüket. Magasabb árréssel bizonyosan nem jutottak volna el a társadalom szélesebb rétegeihez, ami akár végzetesnek is bizonyulhatott volna, hiszen széles körű hozzáférhetőségük a sajtónyilvánosság expanziójához nélkülözhetetlen volt. Ugyanakkor abból, hogy – mint Buzinkay Géza kiemeli – dacára kiadásuk végső soron veszteséges voltának, a magyar sajtósztár folyamatosan növekedni tudott, arra lehet következtetni, hogy a lapkiadást „nem üzleti szempontok működtették, hanem befolyásszerzés, vagyis politikai és pártszempontok”.¹⁰ A könyv információ- és irodalomközvetítő hegemóniájának mind erőteljesebbé váló megingása, valamint a sajtópiac ezzel összefüggő megerősödése a kiegyezés utáni, világháború előtti Magyarországon a médianyilvánosság egy olyan tagolt struktúráját hozta létre tehát, amelyet az olvasóközönség vélt vagy valós igényeinek kiszolgálása és a hatalmi aspirációk elősegítése egymással összefonódva, egymásra hatva szervezett.

Mivel a dualizmus korának sajtónyilvánossága alapvetően inkluzív jellegű volt (ennek ellenkezőjére láthatunk példát az első világháború utáni cenzurális viszonyokat áttekintve),¹¹ a lapindítás és -fenntartás illetően motivációja elkerülhetetlenül vezetett a lapok és lapcsaládok világnézeti és pártpolitikai polarizálódásához. A nem a 19. század végi, 20. század eleji díjazási elithez tartozó írók számára¹² – akik bevételeik legnagyobb részét a lapokhoz fűződő munkatársi szerződéseknek, tehát a

⁸ „A nagy példányszámban előállított olcsó könyv tömeges terjesztésének korszaka 1910 táján köszöntött be hazánkban, amikor a Beszerzési és Szállítási r. t., mely addig csak lapok terjesztésével foglalkozott, a könyvet is bevonta érdekszférájába. A fővárosi s nagyobb vidéki pályaudvarokon mindenütt egy-egy kis könyvesbolt nyílt meg, amely az utazóközönséget látta el könnyebb fajsúlyú olvasnivalóval. Nem sokkal utóbb pedig *Az Est* c. nagyelterjedésű napilap is a könyv szolgálatába állította kitűnően megszervezett elárúsító hálózatát. Az *Athenaeum-Könyvtár*, *Világ-Könyvtár*, *Milliók Könyve*, *Olcsó Regény* s más hasonló vállalatok ezeknek az új, a könyvesboltoknál jóval mozgékonyabb elárúsító szervezeteknek köszönhették felvirágzásukat. Az olcsó könyv terjesztésének egy igen elmés módját valósította meg a r. k. Anyaszentegyház, mely propaganda-iratait a templomok előcsarnokában elhelyezett könyvestáblák útján vitte az ájtatos hívek közé.” GULYÁS, *i. m.*, 194. Lásd még: LÁNYI András, *Az írástudók áru(vává)lása: Az irodalmi tömegkultúra a két világháború közti Magyarországon*, Bp., Magvető, 1988, 53–54.

⁹ KNER Imre, *Könyv a könyvről*, Gyoma, Kner Izidor Könyvnyomdai Műintézete, 1912, 54.

¹⁰ BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Bp., Wolters Kluwer, 2016, 183.

¹¹ Lásd BALOGH Gergő, *A cenzúra rendje a magyar irodalmi modernségben*, *Alföld*, 2019/4, 91–99.

¹² Amely körben megtalálhatjuk például Mikszáth Kálmánt, Jókai Mórt, Eötvös Károlyt vagy Herczeg Ferencet is. Lásd RÉVAY Mór János, *Írók – könyvek – kiadók: Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*, I–II, Bp., Révai Testvérek, 1920, különösen: I/387–388; II/98.

sajtómunkásként való foglalkoztatásnak köszönhetőek (és/vagy az irodalmi-publisztikai rovatokban való publikálásából nyerték) – ez azt is jelentette, hogy az általuk megírt művek befogadhatóságába, mely ekkor nem az autonóm műalkotás modern eszménye, hanem a nemzeti felelősségvállalás klasszikus rendje alapján szerveződik, az adott közvetítőmédiium arculata is elkerülhetetlenül belejártzott („nálunk minden újságnak más az olvasóközönsége”).¹³

Részben ide vezethető vissza az a jelenség, hogy az önmagát az *esztétikai* és a *politikai* megkülönböztetése révén az aktuálpolitikai törekvésektől elhatároló modern irodalom recepcióját milyen erősen – és mint többek között 1910-ben Horváth János is figyelmeztet,¹⁴ túlságosan erősen –, a műveket már-már olvashatatlanná téve határozták meg a politikailag-világnézetileg kondicionált befogadás eljárás módjai még a 20. század elején is. Még akkor is, ha – mint Babits meg is jegyzi – a sajtó, irodalom és politika hármassága az alkotás oldalától magától sem függetleníthetetlen:

Hazánk a *virágokat hajtó szikla*: nagy tehetségek és sivár közöny hona; s tehetségeink összetörnek a Politika végleteiben, a klikkek hálóiban, a megalakulások útvesztőiben, melyektől anyagi eszközök híján nem bírják magukat függetleníteni. „Egy kis független nyugalom, melyben a dal megfogható” – nem véletlen talán, hogy erről a földről szállt el ez a sóhaj! hol az Irodalom madarai vérző s gyakran tehetetlen szárnyakkal vergődnek az Újságírás drótsövényei közt.¹⁵

A magyar irodalmi modernségben az irodalom elsődleges közvetítő közegei maguk is a politika és az esztétika dimenzióinak modern szétválasztása, vagyis a modernség egyik legerősebb törekvése ellenében hatottak, miközben a népiskolai oktatás, az olvasóközönség képzésének legelső színtere épp az *esztétikai autonómia*, az önmagáért való szépség kanti tantételét mozgósította az effajta tapasztalat alapszerkezetének felvázolása során.¹⁶ A széles és társadalmilag tagolt potenciális olvasóközönség, melyet a népiskolai oktatás ily módon állított elő, elengedhetetlen volt a sajtópiac nagymértékű expanziójához (mely expanzió, az olvasás új stratégiáit megnyitva, maga is olvasókat termelt ki),¹⁷ ugyanakkor a piac nem piaci logikája egészen a Nyugat – vagyis egy szintén nem piaci alapon működő, és ami itt a legfontosabb: ennek *ellenére* hosszú

¹³ Kosztolányi Dezső – Tevan Andornak, Budapest, 1916. december 31. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek – naplók*, kiad. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 1996, 394.

¹⁴ Vö. HORVÁTH János, *Ady s a legújabb magyar líra* = H. J., *Irodalomtörténeti és kritikai munkái*, szerk. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára, Bp., Osiris, 2009, V, 478.

¹⁵ BABITS Mihály, *Baumgarten Ferenc és alapítványa* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1978, II, 165. (kiemelés az eredetiben)

¹⁶ Lásd BALOGH Gergő, *Gondolkodás és beszéd, írás és olvasás kultúrtechnikái a magyar népiskolai oktatásban, 1869–1925*, It, 2017/2, 252–276.

¹⁷ Vö. THIENEMANN Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, Pécs, Danubia, 1931, 183.

távon is fennmaradni képes folyóirat¹⁸ – feltűnéséig inherens módon rombolta az esztétikai autonómia ideológiáját.¹⁹

Szinnyei József statisztikájából tudható, hogy amíg 1867-ben 80, addig 1877-ben 268, 1887-ben pedig már 539 különféle sajtótermék látott napvilágot magyar nyelven, hogy aztán ez a szám 1897-ben átlépje az ezret (1100), majd 1906-ban a kétezret (2292), miután visszaesés és az 1500-as érték körüli stagnálás figyelhető meg.²⁰ A sajtóexpanszió folyamatának nagyságrendjét jelezheti, hogy szemben az 1881-es évvel, amikor Magyarországon 27 281 lakosra esett egy időszaki sajtókiadvány, 1910-ben ez az arányszám már 10 019-re rúgott. Mindezt a példányszámok gyors ütemű és az 1900-as években még inkább fellendülő növekedése kísérte,²¹ mely ugyanakkor jelentős mértékben elmaradt a másik birodalmi főváros, Bécs sajtófejlődésének ütemétől (és mint Lipták Dorottya kutatásaiból tudható, nagyjából a prágai sajtószintér szintjével egyezik meg, mozog együtt).²² A sajtóipar expansziós folyamata emellett a magyar nyelvű lapok nagymértékű aránynövekedésével – és a korábbi legnagyobb idegen nyelvű kiadványcsoport, a német nyelvű sajtó visszaszorulásával – is együtt járt. 1841-ben az időszaki sajtókiadványok fele, 1881-ben 66,2%-a, az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását megelőző évben pedig 83,7%-a volt magyar nyelvű.²³ A sajtónyilvánosság kiszélesedése tehát alapvetően maga is a nemzetépítésnek – és a magyar nyelv ápolásának – a szolgálatában állt, ami miatt bizonyos értelemben akár ennek egy funkciójaként is azonosítható. A radikális mértékben gazdagodó és átalakuló²⁴ magyar nyelvű sajtóapparátus – mint a magyar nyelvnek és kultúrának, a magyar nyelv és kultúra szeretetének, valamint egy még általánosabb szinten a nemzeti szellemnek a közvetítő médiuma – a közösség legfontosabb kommunikációs

¹⁸ A Nyugatot fenntartó mecénatúrához lásd BUDA Attila, *A Nyugat Kiadó története*, Bp., Borda Antikvárium, 2000; FRÁTER Zoltán, *A Szövetség szelleme: A Nyugat mecénásai a GYOSZ-ban*, h. n., MGYOSZ, 1996.

¹⁹ „A Nyugat, mely igazán szabadelvű, apolitikus lap, nem törődik semmiféle politikai felfogással, az enyémmel éppoly kevésbé, mint másokéval, s helyet ad az én újszerű verseimnek, akár egykor Halász Gyula konzervatív írásainak” – győzködi 1922-ben Kosztolányi Tolnai Vilmost: Kosztolányi Dezső – Tolnai Vilmosnak, Budapest, 1922 eleje. KOSZTOLÁNYI, *Levelek – naplók, i. m.*, 470. A Nyugat kezdeményező szerepét itt Bengi László kutatásai nyomán elsősorban nem esztétikai, hanem – mindenekelőtt az eredetiség értékét kitüntető – sajtótörténeti szempontokat figyelembe véve tételezem. Lásd BENGI László, *Az irodalom színterei: Irodalom és sajtó összefüggésrendszere a 20. század első évtizedeiben*, Bp., Ráció, 2016, 69–101.

²⁰ *A magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok statisztikája 1780-tól 1912-ig: Id. Szinnyei József nyomán*, Magyar Könyvszemle, 1913/1, II. Melléklet, 23.

²¹ Vö. BUZINKAY, *i. m.*, 232. A korszakkal kapcsolatban lásd még: „A korszakban, a huszadik század elején a »komoly« lapok naponta 30–50 000 példányban láttak napvilágot, míg a bulvárlapok 100–180 000 példányban is megjelentek.” KOVÁCS Krisztina, *A csábítás művészete: a Nyugat reklámhirdetéseiről*, Kalligram, 2019/9, 71.

²² Vö. LIPTÁK Dorottya, *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában: Bécs – Budapest – Prága*, Bp., L’Harmattan, 2002, 122–123.

²³ Vö. ELEKES Dezső, *Az időszaki sajtó statisztikája*, Statisztikai Szemle, 1927/3, 259.

²⁴ Lásd ehhez BALÁZS Eszter, *Az intellektualitás vezérei: Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról*, Bp., Napvilág, 2009, 37–41.

fórumává, ezzel egyidőben pedig a nemzetépítés folyamatának az országgyűlés melletti egyik elsődleges reflexiók terévé vált. A dualizmus kori sajtó mint ilyen önálló hatalmi tényezőnek tekinthető.²⁵ „Ma akkora a sajtó hatalma elevenek és holtak felett, annyira belejátszik mindnyájunk életébe, hogy lehetetlen, hogy lenne ember, aki iránta ne érdeklődnék.”²⁶

Ahhoz, hogy ezek a sajtót mélyen érintő változások végbemehessenek, az olvasói-fogyasztói bázis – az oktatáspolitikai törekvések és az urbanizációs folyamatok által egyaránt formált – megteremtésén túl egyes, a termelés és elosztás oldalához tartozó anyagi és egyéb lehetőségfeltételeknek is teljesülniük kellett. Mint ismert, a sajtótermékek tömeges előállításának feltételeit a 19. századi nyomdatechnikai fejlesztések,²⁷ terjesztésének infrastrukturális hátterét pedig az ugyanezen időben végbemenő nagyszabású vasúti fejlesztések teremtették meg.²⁸ E tényezők nélkül aligha képzelhető el a modern tömegsajtó megjelenése és térhódítása. A korszak sajtó- és irodalomtörténetének összefüggéseit illetően azonban egy új, modern foglalkozásforma, vagyis az újságírói szakma feltűnésével és elterjedésével is számolni kell.

„*Hallod: egy költő, aki gazdag, minálunk? Ez merő képtelenség.*”

A modern irodalmi tudat megalapozásának és működésének perspektívájából az írás és az újságírás magyarországi viszonya meghatározó jelentőségű. Mint Bengi László kiemeli, az „előállítás, a terjesztés és a hírközlés együttes fölgyorsulása nélkül nem lett volna lehetséges a modern sajtó kibontakozása. Az ennek során napi szinten megnövekvő teljes újságfelületet viszont egyre nagyobb számú írással lehetett csak kitölteni, amihez mind több szakemberre, újságíróra volt szükség”.²⁹ A fővárosba áramló, irodalmi ambíciókkal rendelkező, a kulturális térben a századforduló táján feltűnő, maguknak ekkor nevet szerző fiatalok – ahogy John Lukacs nevezi őket, az „1900-as nemzedék”³⁰ – számára a sajtómunkásként való elhelyezkedés azonban, mint ez látható lesz, nem pusztán a sajtó munkaerőhiánya miatt volt kézenfekvő. A fiatal

²⁵ Vö. BUZINKAY, *i. m.*, 177.

²⁶ KNER, *Könyv a könyvről, i. m.*, 13.

²⁷ Lásd ELEKES Dezső, *A magyar nyomdaipar statisztikája*, Statisztikai Szemle, 1928/9, 992–993. Lásd még: KNER, *Könyv a könyvről, i. m.*, 14–15, 26–28; KOVÁCS Máté, *Az olvasóközönség, könyvkiadás, könyvtárak a dualizmus korában = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében, 1849-től 1945-ig*, szerk. KOVÁCS Máté, Bp., Gondolat, 1970, 86–87. Nemzetközi kitekintésért lásd BARBIER, LAVENIR, *i. m.*, 166–167.

²⁸ Lásd FRISNYÁK Zsuzsa, *A magyarországi közlekedés krónikája: 1750–2000*, Bp., História – MTA Történettudományi Intézete, 2001, IX–XV, 53–152. Lásd még: ROMSICS Ignác, *Magyarország története*, Bp., Kossuth, 2017, 354–355. Nemzetközi kitekintésként lásd ASA BRIGGS, PETER BURKE, *A média társadalomtörténete: Gutenbergtől az internetig*, ford. GÖBÖLYÖS Magdolna, GELLÉRI Gábor, KONOK Péter, TAKÁCS Róbert, Bp., Napvilág, 2012, 149–155.

²⁹ BENGI, *i. m.*, 58–59.

³⁰ JOHN LUKACS, *Budapest, 1900: A város és kultúrája*, Bp., Európa, 1991, 166.

szerzők e típusára, ambícióira és mobilitására jó példát szolgáltat egy Kosztolányi Dezsőné által közreadott Karinthy-anekdota:

Kosztolányi felhívta Karinthy figyelmét néhány szép Somlyó-versre. Karinthy elolvasta a verseket, s írt egy lelkes, dicsérő cikket az ismeretlen költőről. A cikk megjelenése után Somlyó másnap már Budapesten volt. Beállított Karinthyhoz. – Megjöttem – mondta. – Hogyan? – csodálkozott Karinthy. – Hiszen azt írta, hogy tetszenek a verseim. Feljöttem, és most itt is maradok. – Tudod, a vicc az – mondta Karinthy már életének utolsó idejében – visszaemlékezve a múltakra –, hogy erre akkor fel lehetett jönni.³¹

Jellemző, hogy az anekdotában szereplő Somlyó egyébként aztán maga is betagozódott a sajtóiparba. A századforduló fiataljainak az időszaki sajtóiparba szerkesztőként és/vagy újságíróként való betagozódása³² – amellet, hogy viszonylag jó keresetet biztosított, és egyre nagyobb szociális biztonságot jelentett,³³ valamint lehetőséget kínált az íráskészség mindennapos gyakorlatoztatására és fejlesztésére – értékes kapcsolatrendszer kiépítését tette lehetővé. Az író és az újságíró alakja a dualizmus korszakának Magyarországon a szakmai-technikai ismeretek szempontjából ráadásul nem is különbözik olyannyira egymástól. A korban, akárcsak az irodalmi művek megalkotásához, az újságírói szakma gyakorlásához is az eredendő tehetség meglétét tekintették kiindulópontnak, nem pedig a tanulás útján elsajátítható szakismeretek birtoklását, a technikai jártassággal való rendelkezést (ezért is utasította el a hazai újságíró-társadalom a szakma gyakorlásához kötelezően elvégzendő újságírói képzés bevezetését).³⁴ Az újságírói munka, akárcsak az irodalmi, ekként tulajdonképp kívül áll a modern társadalom működési feltételeit létesítő és szabályozó technikai szférán, és a művészetek romantikus koncepciója felé mozdul el. („A vérbeli újságíró hajlékony, művészlelkű.”³⁵) A modern író és újságíró a korban tehát osztozik a világ sajtószereű megjelenítésének képességén, valamint az egyedi teremtőerő birtoklásán, mely azt életre hívja.

Az újságírói szakma a századforduló (fél)polgári, „intézményesített bohém” foglalkozásformájaként belépőt kínált a kialakulóban lévő modern irodalmi intézményrendszerbe, ugyanakkor az ahhoz fűződő viszonya mélyen ambivalens volt. Az

³¹ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Karinthy Frigyesről*, kiad. Kovács Ida, Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó, 1988, 61.

³² Lásd például: LENGYEL András, *A vezércikkíró Cholnoky Viktor = L. A., A mindennapok szemüvegkészítői: Sajtótörténeti tanulmányok*, Bp., Nap, 2013, 17–45.

³³ Vö. SIPOS Balázs, *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban: Politika- és társadalomtörténeti vázlat*, Bp., Argumentum, 2011, 175–179; BUZINKAY, *i. m.*, 246–249.

³⁴ Vö. *uo.*, 250–251.

³⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső, *A perc művészete = K. D., Álom és ólom*, szerk. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1969, 189.

időszaki sajtó, miközben komoly szerepet játszott az irodalmi autonómia modern pozíciójának megteremtésében – többek között az irodalom kritikai reflexiók fórumaként („Folyóirat nélkül nincsen kritika.”³⁶) –, a kortársak perspektívájából egyúttal eme autonómia megvalósulásának legnagyobb kerékkötőjeként is értelmezhető. Az írás és az újságírás, irodalom és sajtó erős összefonódottsága,³⁷ valamint *inherens konfliktusa*³⁸ a magyar irodalmi modernség egyik *konstitutív*, meghatározó jellegű tényezője (még ha nem is csak az irodalom ügye).³⁹

Pierre Bourdieu a 19. század végi francia irodalmi tér leírásakor egy hasonló, ám a hazaitól mégis eltérő szerkezetű konfliktust ragad meg. Ennek során a „tisza művészetet” – melynek eminens példája a költészet – szembeállítja az „iparszerűen üzött művészettel”, melynek egyik megnyilvánulási formája épp a hírlapirodalom. E két pólus, vagyis a komoly szimbolikus tőkével rendelkező tiszta művészet és a gazdasági tőkét a háta mögött tudó iparszerű művészet a francia szociológus leírásában az irodalmi mező uralásáért folytatott harc két szélső állásaként tűnik fel: „Az egyik oldalon áll a piac keresletétől való nagy mérvű függetlenség és az érdekmentesség értékeinek magasztalása; a másik oldalon a színház esetében a középosztályi kereslettől, a vaudeville vagy a folytatásos regény esetében pedig a kispolgári, illetve a szélesebb néprétegek igényeitől való közvetlen függés, amelyért azonban az azonnal siker kárpótól.”⁴⁰ Fontos felfigyelni arra azonban, hogy bár a Bourdieu által leírt francia

³⁶ Vö. THIENEMANN, *i. m.*, 185–186.

³⁷ Az egyes szerzők sikere ennek fényében tehát azon is múltott, mennyire képesek reagálni a sajtósztár változásaira. Ehhez lásd Wirágh András Kosztolányi, Krúdy és Szini Gyula publikációs gyakorlatát vizsgáló esettanulmányát: WIRÁGH András, *A csatazaj és a múzsák: A magyar vidéki sajtó és a tárcairodalom a káosz éveiben (1914–1920) = Üdvözlét a győzőnek: Tanulmányok 1918 mikrotörténelméről*, szerk. KAPPANYOS András, Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020, 153–160.

³⁸ Ennek ambivalenciáját jól szemlélteti: „Az egész magyar írósnak megtiltanám az újságírást – ha király volnék! –, Babitsnak megparancsolnám, hogy írjon újságba.” Hatvany Lajos – Babits Mihálynak, Budapest, 1917 vége. BABITS Mihály *Levelezése, 1916–1918*, s. a. r. MAJOROS Györgyi, TOMPA Zsófia, TÓTH Máté, Bp., Argumentum, 2011, 168. Az irodalom és a sajtóipar konfliktusa egyes szélsőséges esetekben akár a szerzők látszólagos eltűnéséhez is vezethetett: „A különféle sajtótermékekbe szétszórt szövegek olvasmányosak lehetnek ugyan [...], de kritikák tárgyaivá nem válnak, így valamiféle »félholt« állapotban maradnak – az író utóéletére [...] pedig komoly hatással van, ha nem kötetekben, hanem napilapokban elrejtve marad fenn életművének egy része. A Krúdy halála kapcsán született írások közül Hevesi Andrásé az egyik legérdekesebb. Hevesi szerint pályája végén az író maga olyan volt már sokak számára, mintha nem is élne, miközben folyamatosan ömlöttek belőle a szövegek, amelyeket sokszor nemhogy az olvasók, de még az írásokat a lapokba beszerkesztők sem olvastak el.” SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond*, Pozsony, Kalligram, 2013, 588–589.

³⁹ „Kedves Tanár Úr, hogy valamiképpen biztosítam megélhetésemet (mert a festésből egyelőre nem tudok megélni) *újságíró lettem*. Így kerül sor ismét arra, hogy verseimmel is próbálkozzam. Nagyon kérem, kedves Tanár uramat, fogadja őket szeretettel. Mély tisztelettel, Moholy Nagy László” Moholy-Nagy László – Babits Mihálynak, Budapest, 1918. dec. 18. BABITS Mihály *Levelezése. 1918–1919*, s. a. r. SIPOS Lajos, Bp., Argumentum, 2011, 233. (kiemelés tőlem)

⁴⁰ Pierre BOURDIEU, *A gyakorlati észjárás: A társadalmi cselekvés elméletéről*, ford. BERKOVITS Balázs, Bp., Napvilág, 2002, 60.

viszonyok között ez lehetséges volt, a magyar irodalmi térben a tiszta művészet és az időszaki sajtó világa sohasem volt képes egymástól egészen elkülönülni. Az irodalmi modernség kibontakoztatásában oroszánrészt vállaló magyar alkotók ugyanis jellemzően nem rendelkeztek olyan anyagi erőforrásokkal, mint amilyenekkel például Bourdieu elemzésének egyik központi figurája, a „tiszta művészet” pólusát megtestesítő és implicit módon teoretizáló – s ami legalább ilyen fontos: az apai örökséget felélő – Gustave Flaubert bírt.⁴¹

Az olyan, a nagyközönségnek szóló, az időszaki sajtót eminens közegükként felmutató népszerű műfajok, mint a publicisztika, a (tárca)novella vagy a folytatásos regény a magyar modernség alkotóinak életművében összekapcsolódik a „tiszta művészet” bourdieu-i szférájával (a regénnyel és a költészettel). Ha a magyar századforduló pályakezdő szerzői Flaubert-hez hasonlóan élesen és maradéktalanul el igyekeztek volna választani saját tevékenységüket a tömegműfajoktól (és közegüktől, az időszaki sajtókiadványoktól, valamint a színház világtól, közvetve tehát a gazdasági sikerétől), létrehozva ezzel a „tiszta művészet” magyarországi pozícióját – vagyis a művészi önelvűség elvileg legmagasabb fokát –, akkor saját tevékenységük lehetőségfeltételeit számolták volna fel.

A mecenatúra intézménye és a Baumgarten Alapítvány

Bár a polgári mecenatúra⁴² gyakorlata elviekben képes lehetett volna ellensúlyozni a szerzők gazdasági függését és ezáltal elősegíteni a zavartalan alkotást, sőt a radikális, a közönség igényeire tekintettel nem lévő irodalmi kísérletezést (ahogy ez az angol nyelvű modern irodalom nagyjai közül, mint Paul Delany kiemeli, például Yeats, Pound és Joyce esetében történt),⁴³ a magyarországi írók legnagyobb részére nézvést az irodalmi életben jártas, számottevőbb vagyonos műpártolói réteg hiánya miatt a mecenatúra polgári intézményéhez való kapcsolódás nem volt kézenfekvő lehetőség. Felidézhető ugyan, hogy például Chorin Ferenc és a Gyáriparosok Országos Szövetsége laptámogatási hajlandósága anyagi kereteket teremtett a Nyugat számára,⁴⁴

⁴¹ Vö. Pierre BOURDIEU, *A művészet szabályai: Az irodalmi mező genezise és struktúrája*, ford. SEREGI Tamás, Bp., Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, 2013, 101–108.

⁴² Lipták Dorottya meghatározását követve: „A polgári mecenatúra fogalmát a tágabb értelemben vett polgári kultúra részeként röviden úgy határozom meg, mely tevékenység a privát szférából a nyilvánosság felé fordulva magánesczököket mozgósít közcélok érdekében, gyakorta olyan terepen, ahol az állam finansziális, szervezeti alakító, formáló szerepe is megfigyelhető. Lefedi a művészet, a tudomány és a társadalom életvilágát.” LIPTÁK Dorottya, *Mecenatúra, mecénások és a budapesti társadalom néhány aspektusa = Megtalálható-e a múlt?: Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*, szerk. BÓDY Zsombor, HORVÁTH Sándor, VALUCH Tibor, Bp., Argumentum, 2010, 501.

⁴³ Vö. Paul DELANY, *Ki fizette a modernizmus számláit?*, ford. HESZKY András, Helikon, 2011/4, 536–539.

⁴⁴ Lásd FRÁTER, *i. m.*; SZÉCHENYI Ágnes, *Pályaképek: Művelődéstörténeti metszetek a 20. századból*, Bp., Corvina, 2015, 260.

valamint Kornfeld Móric mecénási,⁴⁵ továbbá Hatvany Lajos alkalmi szociális segélyező⁴⁶ és mecénási⁴⁷ tevékenysége („Én téged a mai Magyarország Széchenyijének

⁴⁵ Tudható, hogy Kornfeld Adyt és Babitsot (Vö. FRÁTER, *i. m.*, 32, 74.) támogatta, ugyanakkor azt, hogy a Nyugat támogatásában részt vett volna, írásos bizonyíték nem támasztja alá: *uo.*, 75; SZÉCHENYI, *i. m.*, 260. Kornfeld széleskörű mecénási tevékenységéhez: *uo.*, 274–278.

⁴⁶ „P. S. Köszönöm a nem várt százötven forintokat.” Ady Endre – Hatvany Lajosnak, Párizs, 1908. szeptember. HATVANY Lajos *Levelei*, kiad. HATVANY Lajosné, ROZSICS István, Bp., Szépirodalmi, 1985, 47. (A továbbiakban: HLL) Ady pénzt kér: Ady Endre – Hatvany Lajosnak, Budapest, 1909. november. HLL, *i. m.*, 70–71. „Mellékelten küldök neked egy checket. 300 márka.” Hatvany Lajos – Ady Endrének, Berlin, 1910. február–március. HLL, *i. m.*, 74. „Mai postán ment levél Miklós Lászlónak, aki neked 500 koronát fog küldeni [...]” Hatvany Lajos – Ady Endrének, Hatvan, 1911. október 2. HLL, *i. m.*, 87. Lovak szerzésében – apja és maga részére – kér segítséget: Ady Endre – Hatvany Lajosnak, Érmindszent, 1915. máj. 1. HLL, *i. m.*, 127. „Majd Milotayért küldök autót. Maga, drágám, jöjjön vasúton vagy úri hajón.” Hatvany Lajos – Krúdy Gyulának, Bécs, 1925. július 14. után. HLL, *i. m.*, 206. „Medve Miklós barátom jelentkezik Magánál, és intézi az útiügyét.” Hatvany Lajos – Krúdy Gyulának, Bécs, 1925. július 24. után. HLL, *i. m.*, 207. Válása és egyéb ügyei miatt nemet mond Krúdy 25 millió koronás kölcsönkérelmére: Hatvany Lajos – Krúdy Gyulának, Bécs, 1925. szeptember 13. után. HLL, *i. m.*, 210–211. „Az én aranyos feleségem didereg odahaza. Ajánlok hát egy üzletet: tavaly karácsonyra ígértetted neki egy ruha. Egyezzünk ki a tavalyi női ruha helyett egy idei női télikabátba!” József Attila – Hatvany Lajosnak, Hódmezővásárhely, 1932. dec. 23. HLL, *i. m.*, 220. „Nagyon jól jött a »remuneráció«, hálásan köszönöm.” József Attila – Hatvany Lajosnak, Budapest, 1935. dec. 23. HLL, *i. m.*, 220. „Nem akarok izléstelenkedni, ha már így van, ha küldene nekem egy kis pénzt, elfogadnám.” Karinthy Frigyes – Hatvany Lajosnak. KARINTHY Frigyes, *Naplóm, életem*, szerk. SZALAY Károly, Bp., Magvető, 1964, 567. „Lacikám, egyszázat! az istenért.” Karinthy Frigyes – Hatvany Lajosnak. *Uo.*, 571. „Muszáj adnod százat – ha tudsz, nem tudok hazamenni különben.” Karinthy Frigyes – Hatvany Lajosnak. *Uo.*, 572. „Kedves Laci, talán tudsz ennek a szerencsétlen fiúnak ruhaneműt vagy pár pengőt adni – én már adtam.” Karinthy Ferenc – Hatvany Lajosnak. *Uo.*, 573. Karinthy 500 pengőt kér: *uo.*

⁴⁷ „Ami ajánlatodat jövő pénzügyeinkre nézvést illeti, hipokrita volnék, ha gőgösen azt írnám: nem kell.” Ady Endre – Hatvany Lajosnak, Budapest, 1913. november. HLL, *i. m.*, 110. (A mecénatúrának egy levél vet véget, üzleti alapra helyezve Hatvany és a költő viszonyát: „Magammal szemben tartozom vele, hogy föltételeket kössek az immár anyagilag sokban független Ady Endrének nyújtott, szívesen nyújtott pénzért. Ady Endre *versét* kérem a lap [a Pesti Napló] számára – és könyveit a vállalat számára.” Hatvany Lajos – Ady Endrének, Budapest, 1917. március. HLL, *i. m.*, 132.) „T. Bücler és Tsa. E sorok átadója [vagyis József Attila] fölvesz havonként számlámra visszavonásig 100, – száz pengőt. – Tisztelettel Dr. Hatvany Lajos. Budapest, 1929. szept. 26.” Idézi: ILLÉS Endre, *Hatvany Lajos portréja leveleiben*, HLL, *i. m.*, 24. „Hiszen Laci Bátyámat nem is szerethetem csak azért, mert pénzt ad (kell, hát elfogadom) [...]” József Attila – Hatvany Lajosnak, Hódmezővásárhely, 1929. dec. 4. HLL, *i. m.*, 218. (Balogh Béla 1936-os filmje, a *Havi 200 fix* emblemikus dalának gyorsan ismertté váló sorai szerint „Havi 200 pengő fixszel, ma egy ember könnyen viccel, havi 200 pengő fixszel feleségül venném önt”. [A pengő 1927-ben váltotta fel a koronát, és habár a gazdasági világválság megtépázta, ekkor még nem lépett a hiperinfláció útjára.] A Hatvany által József Attila számára rendszeresen folyósított anyagiak innen nézve a közvélekedés szerint kényelmes megélhetést biztosító összeg felét tették ki.) „Nagy méltánylással vagyok ugyan a mai ifjú poétának nehéz sorsa iránt – te távollétemben 150 pengőt vettél föl a Marton-cégnél. Ezt *ma* kifizetem és nem vonom le. [...] Ezzel szemben áll, hogy jeles orosz elvtársaid kitűnő búzadumpingje olyan helyzetbe hoz, melyben hajdani maecenási allurjeimet le *muszáj* szoknom. Nem akarlak, fiam, télvíz idején bajba sodorni – szóval április elsejéig folyósítani fogják a 100 pengőt havonként. Aztán júniusig 50 pengőt leszek kénytelen folyósítani, abban a hitben és reményben, hogy addig talán mégis jobbra fordul a sorod, és valami kis keresetre tehetsz szert.” Hatvany Lajos – József Attilának, Budapest, 1932. eleje? [József Attila levelezése alapján 1931

látlak”⁴⁸ – írta Hatvanynak meglehetősen túlzó módon Ady Endre) vagy épp az Írók Gazdasági Egyesületének (IGE)⁴⁹ segélyjuttatási programja átmenetileg valóban lélegzethez juttatta a magyar modernség nem ritkán szorult helyzetbe került alkotóit. Azonban a modern polgári mecénatúra gyakorlatai között az irodalmi támogatások folyósítása inkább a kivételt jelentette, mint a szabályt erősítette. A korlátozott mértékű anyagi erőforrásokért az irodalom a képzőművészettel folytatott vesztet harcot.

Az irodalmi és képzőművészeti mecénatúra közös terén – vagyis a „művészeteknek” juttatott támogatások kapcsán – jelentős arányeltolódás figyelhető meg, és mint Lipták Dorottya a témával foglalkozó áttekintő jellegű tanulmányából tudható, nem épp az előbbi javára: „Magyarországon a nemesi-rendi társadalomban évszázadokon keresztül a mecénatúra legfőbb formáját a műgyűjtés jelentette. Profilját tekintve egészen a 19–20. század fordulójáig tradicionálisan az iparművészeti tárgyak és a bibliofil gyűjtés dominált. Az 1880-as évektől felerősödött a képzőművészeti alkotások gyűjtése.”⁵⁰ A mecénatúra gyakorlatainak tekintetében erőteljes történeti-kulturális kontinuitás, hagyományfolytonosság figyelhető meg, amelynek az élő irodalom támogatása helyett döntően a képzőművészet a kedvezményezettje. Az irodalmi mecénatúra korlátozottságát illetően a 19. század közepe és a 20. század első évtizedei meglehetősen hasonló képet mutatnak.⁵¹ Az élő, történő irodalom, hiába a nemzeti önreprezentáció egyik elsődleges médiuma még a 20. század első évtizedeiben is, képtelen felvenni a versenyt a Magyarországon lassan kibontakozó polgári kultúra reprezentációs logikájával, és az abban központi szerepet játszó képzőművészettel.

A polgári mecénatúrát és annak lehetőségeit illetően ugyanakkor fontos leszögezni, hogy – amennyiben jellemző mintáinak tekintetében a rendi társadalom hagyományfolytonosságába illeszkedik – habár valóban képes lehet ellensúlyozni a szerzők gazdasági függését, ezzel egy időben fel is függeszti az irodalmi alkotás modern autonómiaigényét. A mecénatúra klasszikus, rendi intézménye ugyanis, mint Vaderna Gábor felhívja rá a figyelmet, a politikai és irodalmi szférák érintkezési felületeit, sőt megkülönböztethetlenségi zónáit létesíti.

eleje]. *HLL*, i. m., 219. A József Attilának juttatott támogatás visszavonásához lásd N. HORVÁTH Béla, *A líra logikája: József Attila*, Bp., Akadémiai, 2008, 141. Valamint reálgazdasági oldalról: JÓZSEF Attila *Összes tanulmánya és cikke, 1930–1937.*, Bp., József Attila Társaság – L'Harmattan Kiadó, 2018, I, 348.

⁴⁸ Ady Endre – Hatvany Lajosnak, Budapest, 1909. október. *HLL*, i. m., 68. Hatvany egyébként elutasította ezt az azonosítást: Hatvany Lajos – Ady Endrének, Berlin, 1909. október 26. előtt. *HLL*, i. m., 69.

⁴⁹ Lásd CSIFFÁRY Gabriella, *Írók Gazdasági Egyesülete*, <http://bparchiv.hu/statikus/irok-gazdasagi-egyesulete-ige> (Letöltés ideje: 2021. június 21.) Áttekintő jelleggel: M. PÁSZTOR József, *Az Írók Gazdasági Egyesülete (IGE). 1932–1947*, Miskolc, k. n., 1986.

⁵⁰ LIPTÁK, *Mecénatúra, mecénások*, i. m., 501.

⁵¹ Ahogy Szajbély Mihály megállapítja, az 1848–49-es szabadságharc leverése után a „haza ügye iránti elkötelezettség felélesztette ugyan a mecénatúra intézményét, ez azonban csak a későbbi visszaemlékezések szerint volt képes semlegesíteni az üzleti szempontokat, míg a korabeli levelezések hamarosan a színvonalas irodalom iránti érdektelenség miatti panaszokkal, a pénzéhes szerkesztőket és kiadókat, a csupán szórakozni vágyó közönséget illető szemrehányásokkal lettek tele”. SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Bp., Universitas, 2005, 110.

A mecénás és a szerző szoros együttműködésben dolgoznak, az ajánló formulák kinyomtatása, mondhatni, közös érdekük. A szerzőnek vagy a nyomdásznak persze pénzre is szüksége van a nyomtatáshoz, de nemcsak ennyiről van szó: gesztusával művét részévé teszi a rendi reprezentációnak, s e reprezentáción belül a helye is ki lesz jelölve [...]. A mecénás pedig az adományozás gesztusával mintegy a maga politikai érdekszférájába vonja a könyvet. Ez még akkor is így van, ha politikailag érdektelen a kiadvány témája: az adományozás gesztusa már önmagában is jelezhet valamit (például azt, hogy a mecénás milyen típusú kultúrát képzel el, vagy egyszerűen azt, hogy olyan gazdasági potenciállal rendelkezik, hogy mecénásként képes fellépni).⁵²

Az *irodalmi* és a *politikai* fenti reprezentatív összefonódottsága a modernségben viszszaeszen (az ajánlások más jellegű öltetek), ugyanakkor az irodalmi élet viszonyait ismerők számára a mecénás közreműködésének nyomai, a mecénatúra intézményének politikailag is terhelt ellenjegyzése mintegy változatlanul olvasható marad. E láthatatlan, de érzékelhető inskripció a polgári nyilvánosság korszakában ugyanolyan elválaszthatatlan a művek olvashatóvá válásától, mint ahogyan az ajánlások explicit formái voltak azok a rendi nyilvánosságban. Pontosan ez az oka annak, hogy a mecénatúra valóban modern formáit nem a rendiek örökösiként fellépő polgári gyakorlatok (pl. Hatvány), hanem a szubjektivitás struktúráit bizonyos mértékig leépítő, azokat többé-kevésbé korlátozó, ám eltörölni, mint látható is lesz, képtelen intézmények világában kell keresnünk. Az irodalmi mecénatúra modern formájának modelljét – amely a 20. század első évtizedeinek Magyarországon egyszersmind a mecénatúra e formájának egyetlen gyakorlati megvalósulása is – számunkra a Baumgarten Alapítvány nyújtja.⁵³ Ahogy Babits díjátadó beszédeinek egyikében, 1933-ban elhangzott, célkitűzései szerint „az alapítvány nem képvisel semmiféle irányzatot s nem áll semmiféle irodalmi párt, csoport vagy oldal mellé; mindazonáltal él és hat, éppen következetes pártatlansága és kizárólagos irodalmisága által”.⁵⁴ Vagy egy évvel később, részletesebben:

Ez az alapítvány, mely [Baumgarten] halálával létesült, bizonyos értelemben az ő életét folytatja, küzdelmét a kor irodalmának művészietlen áramai ellen, az igazi kultúra nevében. Már maga létezése – az a tény, hogy ebben a

⁵² VADERNA Gábor, *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*, Bp., Universitas, 2017, 210.

⁵³ Az alapítvány megalakulásának történetéhez: BASCH Lóránt, *A Baumgarten Alapítvány történetéből*, kiad. TÉGLÁS János, Bp., Argumentum, 2004, 123–145. Megszűnéséhez: TÉGLÁS János, *A Baumgarten Alapítvány végnapjai: A vétótól a megszüntetésig*, Múltunk, 2006/1, 231–258. Babits személye felől lásd még: KELEVÉZ Ágnes, *Bársonyszék vagy tüzes trón: Babits presztízsváltozásai a Baumgarten Alapítvány kurátoraként* = K. Á., „Kit új korokba küldtek régi révek”: *Babits útján az antikvitástól napjainkig*, Bp., PIM, 2008, 224–247.

⁵⁴ BABITS Mihály, [*Beszéde a Baumgarten-díjak kiosztásakor, 1933*] = BABITS, *Esszék, tanulmányok, i. m.*, II, 380.

mai világunkban, mikor szellemi életünkön is korlátlanul uralkodni látszik az üzlet és a politika, van egy intézmény, mely feladatának tekinti a magyar írókat minden üzleti vagy politikai cél és kikötés nélkül, pusztán irodalmi érdemeiért támogatni: valóságos megtörése az átok bilincsenek, mely kultúraellenes korunkban a tiszta irodalomra nehezül. [...] Így lesz az alapítvány műve [...] az alapító életharcának folytatása. Harc az irodalom prostitúciója ellen [...].”⁵⁵

Az, amit Babits „tiszta irodalomnak” nevez, egyértelműen elkülönül „az üzlet és a politika” világtól, de az irodalmi csoportosulások érdekszféráihoz sem köthető, vagyis semmilyen értelemben nem kapcsolódik „az irodalom prostitúciójának” folyamatához. Sőt, szembehelyezkedik azzal. A „tiszta irodalom” mint ilyen az irodalmi autonómia Babitsnál megkérdőjelezhetetlen értékének metaforája. Az alapítvány ennek az értéknek az érvényesülését tűzi ki céljául, elejét véve azoknak a folyamatoknak, amelyek az írókat a gazdasági és/vagy politikai kötelmek mindent átható jelenléte miatt kompromisszumok megkötéséhez vezetnék.⁵⁶ Az előbbi kötelmek ebben az összefüggésrendszerben a kor „kultúraellenes” tendenciáinak körébe tartoznak. Ezekkel a tendenciákkal szemben – állandó harc árán – a kultúra oldalára helyezkedni a fentiek értelmében tehát annyi, mint teret és lehetőséget biztosítani az irodalom önelvű, autonóm szerveződésének. Fontos mindehhez hozzátenni ugyanakkor, hogy bár Babits beszédei az irodalmi szempontok kizárólagosságát jelentik be, korántsem feltételezhetjük azt, hogy az intézményesülés tényleges megvalósulása a – hatalmi-politikai szempontoktól elválaszthatatlan – személyesség felszínre törését teljes mértékben képes korlátozni, mintegy önmagában garantálva az irodalmi értékek önelvűségének érvényesülését.

Egyfelől óvatosságra inthet a Baumgarten-díjat kiosztó kuratórium ügyeire, működésére belülről rálátó Basch Lóránt megjegyzése, amely szerint, noha mint látható, Babits maga mást állít, a nem irodalmi szempontok még a „tiszta irodalom” reprezentációs médiumaként működni kívánó alapítvány mindennapjaiból sem hiányoztak⁵⁷ – erre Császár Elemér is rámutatott a díj első kiosztása után.⁵⁸ Másfelől, mint ez a magyar irodalomtörténet egyik leghírhedtebb írói konfliktusából, vagyis a József Attila és Babits Mihály közötti csörtéből és annak irodalomtörténeti implikációkat is magában rejtő következményeiből kiviláglik, szélsőséges esetekben a „tiszta irodalom” díja maga

⁵⁵ BABITS Mihály, [*Beszéde a Baumgarten-díjak kiosztásakor, 1934*] = BABITS, *Esszék, tanulmányok, i. m.*, II, 435–436, 438.

⁵⁶ „Nem a »tehetség jutalmazásáról« van itt szó; nem is könyöradományokról, apró nyomorok pillanatynyi enyhítésére. *Szabadságról van szó, függetlenségről és munkalehetőségről a Szellem számára*” – írja Babits 1927-ben az alapítvány kapcsán. BABITS, *Esszék, tanulmányok, i. m.*, 165. (kiemelés tőlem)

⁵⁷ „Nem is kapott hosszú éveken át az irodalmi jobboldalhoz tartozó szépíró Baumgarten-díjat.” BASCH, *i. m.*, 68. Lásd még: „Kortsák Jenőről, Hajnik Miklósról; ezekről [Osvát] megjegyezte, hogy a jobboldalhoz számítanak, *de* figyelmet érdemelnek.” *Uo.*, 53. (kiemelés tőlem)

⁵⁸ CSÁSZÁR Elemér, *Széljegyzetek az első Baumgarten-jutalmakhoz*, It, 1929/1–2, 61–69, különösen 62.

sem választható el a kurátor személyes érdeksérelmeitől,⁵⁹ melyet József Attila esetében végül a díj- és jutalomjelölés során Babitsot megkerülő Kosztolányi semlegesített,⁶⁰ de – ahogy a későbbi, Kosztolányi által kezdeményezett, ám végül Babits miatt oda nem ítélt díj esete felhívhatja rá a figyelmet – az „irodalmi kurátor”⁶¹ pozícióharcaitól sem.⁶² Ugyan az alapítvány húsz éves működését hosszú távon nem az előbbieket határozták meg, hiszen alapvetően az Babits esztétikai nézeteit intézményesítette⁶³ (pedig ez lehetett volna máshogy is, különösen a rengeteg, az alapítványt és Babitsot magát érő, minden lehetséges irányból érkező támadás tükrében),⁶⁴ hiba lenne azt állítani, hogy a Baumgarten-díj a gyakorlat szintjén egészen kívül került volna a korabeli irodalmi élet nem irodalmi szempontokat is magában foglaló összefüggésrendszeréin („ha nem is az ő [vagyis Babits] akaratából, de az ő akaratával kellett történnie mindennek”⁶⁵).

A Baumgarten Alapítvány és a hozzá kötődő díj irodalomtörténeti jelentősége mindazonáltal éppen abban áll, hogy a „tisza irodalom” érvényre juttatását túzi ki céljával komolynak tekinthető juttatásaival – 1929 és 1949 között 126 díjazott-jutalmazott író esetében⁶⁶ – átmenetileg beavatkozva az alkotók gazdasági szabadságfokának alakulásába,⁶⁷ ugyanakkor ezt döntően (önreprezentációja szerint legalábbis) nem személyes érdekek és kapcsolatok értékesítéseként viszi színre. (Felfigyelhetünk arra, hogy bár nem a díjazottak oldalán, de épp az alapítvány e hatását példázza eminens módon Babits saját társadalmi pozíciójának változása is.⁶⁸)

⁵⁹ Erre – kevésbé extrém – példa még: BASCH, *i. m.*, 55–56.

⁶⁰ „Az ülés végeztével együtt mentünk hazafelé, krisztinavárosi lakók. Babits Schöpflinnel elől. A pesti Lánchídfőnél, ahol autóbuszra szálltunk, hirtelen Kosztolányi felé fordult. Komoran és szemrehányólag: »Engem leszavaztatok. Nekem most le kellene mondanom.«” *Uo.*, 106.

⁶¹ Habár az alapítványnak két kurátora volt, a gyakorlatban irodalmi ügyekben Babits döntött, hiszen „Babits elfogadta társának jogi kompetenciáját, Basch pedig feltétlen elismeréssel hajolt meg a költő esztétikai ízlése előtt”. KELEVÉZ, *i. m.*, 232.

⁶² Vö. BASCH, *i. m.*, 111–115; KELEVÉZ, *i. m.*, 243.

⁶³ Vö. KELEVÉZ, *i. m.*, 235–236.

⁶⁴ Ezekhez lásd *uo.*, 224, 228–229, 236–239. Továbbá: TÉGLÁS János, *Bevezető = A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941, I, 1917. szeptember–1929. június*, szerk. TÉGLÁS János, Bp., Argumentum, 2003, 6–8.

⁶⁵ BASCH, *i. m.*, 106.

⁶⁶ Vö. TÉGLÁS, *Bevezető, i. m.*, 5.

⁶⁷ „Baumgartennek kezdettől fogva szívügye az irodalom – és a magyar kultúra szükségleteinek józan megértése vagy inkább megsejtése: mert ez a kultúra nem szellemi erők, hanem anyagi eszközök hiányát sínylette egész történetén át, és sínyli napjainkban inkább, mint valaha.” BABITS Mihály, [*Beszéde a Baumgarten-díjak kiosztásakor, 1929*] = BABITS, *Esszék, tanulmányok, i. m.*, II, 243. „Nemzeti irodalmunkban nem az az intézmény teljesít nagyobb szolgálatot, amely lehetővé teszi, hogy mennél több ember, aki bizonyos írói tehetséges érez magában, vonja ki magát a hasznos polgári foglalkozás kötelessége alól, s tengődjön az irodalmi ürügy bizonytalan védelme alatt, hanem az, amely az igaz írók legkiválóbbjainak tudja megadni mennél gondtalanabb munka lehetőségét.” BABITS Mihály, [*Beszéde a Baumgarten-díjak kiosztásakor, 1935*] = *Uo.*, 459. A díjazottak összesített névsoráért, a nekik megítélt összeggel lásd TÉGLÁS, *A Baumgarten Alapítvány végnapjai, i. m.*, 257–258.

⁶⁸ Mint Kelevéz Ágnes írja, „Babits számára nyilvánvaló pozitívumot jelentett a kurátorsággal együtt járó viszonylagos anyagi biztonság, ennek segítségével válhatott a napi honoráriumtól független alkotóvá,

Baumgarten Ferenc 1923. október 17-én kelt,⁶⁹ példátlan végrendeletének 1927-es hatályba lépésével az irodalmi autonómia strukturális helye emelkedett intézményes szintre, melyet az alapítvány csupán megkísérelhetett érvényre juttatni. „Ennek az alapítványnak létesítésénél nem a tehetség jutalmazása lebeg szemem előtt, hanem olyan komoly törekvésű – akár szépirodalom, akár a tudomány művelője – magyar írók hathatós támogatása, akik minden vallási, faji és társadalmi előítéletektől mentesek, és csakis eszményi célokat szolgálnak, és így személyes előnyök kedvéért megalkuvást nem ismervén, anyagiakban szükségét szenvednek.”⁷⁰

A modern irodalmi tudat szempontjából Babits „tisza irodalmánál” is fontosabb tehát az a teljes megalkuvásmentesség, amelyről követelményként Baumgarten végrendelete tudósít. Innen nézve nem is annyira az lényeges, hogy az alapítványi tanácsadó testület és kurátorok miként éltek a szervezet adta elképesztő, ám még ekként is véges – és ezért a pénzek odaítélését illetően komoly megfontolásokra kényszerítő – lehetőségekkel, hanem az, hogy az irodalmi alkotások előállítása 1927-től egy olyan életforma részeként is értelmezhetővé vált, amelyet mint az irodalomnak szentelt polgári életet, Max Weber után akár modern irodalmi remeteségnek vagy szerzetességnek is nevezhetnénk.⁷¹ Az effajta szerző, mivel nem rendelkezik örökölt vagy szerzett vagyonnal, és nem is törekszik annak megteremtésére, vagy pontosabban fogalmazva: nem törekszik annak megteremtésére az irodalmi alkotás rovására, szemben áll az irodalom piaci és nem piaci⁷² monetizációjának feltételrendszerével („eszményi célok”/anyagi szükség ↔ „személyes előnyök”/anyagi siker), szerkezetével és viszonyaival. (Jól példázza a helyzet paradoxitását, hogy ezt a pozíciót nem önként vállaló József Attila maga végül csak halála után, 1938-ban részesült a nagydíjban). Baumgarten végrendelete ekként az irodalomért élt élet egy új, a maga teljességében

konzolidálhatta hosszú távon anyagi körülményeit, ennek segítségével rendelkezett annyi pénzügyi fedezettel, hogy elvállalhatta előbb Móriczcal, majd nélküle a Nyugat szerkesztését.” KELEVÉZ, *i. m.*, 245.

⁶⁹ Vö. BASCH, *i. m.*, 7.

⁷⁰ Baumgarten végrendeletét idézi: [SZ. N.], *Kihirdették Baumgarten Ferenc végrendeletét = A Baumgarten Alapítvány*, *i. m.*, 124. (Az eredeti kiemelés elhagyva.) Baumgarten Babitsot a végrendelet rendelkezéséről 1923. november 20-án értesítette: „Egész vagyonomat a magyar írók megsegítésére létesített alapítványra hagyom. Az alapítvány igazgatásával Önt és ügyvéd barátomat, dr. Basch Lórántot [...] bízom meg.” Baumgarten Ferenc – Babits Mihálynak. *A Baumgarten Alapítvány*, *i. m.*, 63–64. Az alapítványnak a végrendelethez képest vett elmozdulásait rekonstruálja: KELEVÉZ, *i. m.*, 227.

⁷¹ „Fejtegetéseink azt voltak hivatottak bizonyítani, hogy a *hivatáseszmen* nyugvó racionális életvitel, amely nemcsak a modern gazdasági szellemnek, hanem az egész modern kultúrának az egyik meghatározó alkotórésze, a *keresztény aszkézis* szelleméből született.” Max WEBER, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, ford. ÁBRAHÁM Zoltán, Bp., L’Harmattan, 2020, 185.

⁷² Némileg sarkosan fogalmazva: „A meghatározás jellemzője, hogy konkrét utalás nélkül, de mégis egyértelműen szembefordul mindazokkal, akik a háborús Magyarország nacionalista propagandáját képviselik(ték), akik a bukott kommün kommunista eszméit hirdetik(ték), akik a fehérterror antiszemita nézeteivel rokonszenveznek(tek), sőt akik az aktuális társadalmi rendnek – adott esetben a keresztény kurzusnak – a hivatalos ideológiáját feltétel nélkül elfogadják és szolgálják, s ezáltal beilleszkedésük és anyagi megélhetésük biztosított.” KELEVÉZ, *i. m.*, 226.

korábban ismeretlen formáját írta a magyar irodalmi modernség szerkezetébe, strukturális értelemben újrendezve annak gazdasági-társadalmi vonatkozási rendjét.

A gazdasági szabadságfok kérdése

A modern magyar irodalom gazdasági lehetőségeit illetően legalább ilyen fontos az is, hogy az úgynevezett *járadékos osztály* – melynek világirodalmi képviselői között találhatjuk például Henry Jamest, E. M. Fostert, Thomas Mannt és Virginia Woolfot⁷³ – irodalmi szerepvállalása Magyarországon a 19. század utolsó harmadától egyre gyengébbé vált. Amíg Eötvös József az évjáradék biztosította anyagi oltalom mellett munkálkodhatott, és ezért elméletileg maradéktalanul érvényre juttathatta klasszikus irodalmi-társadalmi-kulturális eszményképét, addig az irodalmi modernség Petőfi és Jókai nyomában járó alkotóinak nagy része munkás vagy polgári származása és annak korlátozott gazdasági potencialitása, a bejárható életpályák (orvos, hivatalnok, tanár, újságíró, szerkesztő stb.) időigényessége és esetenként viszonylag alacsony jövedelmezősége miatt – komolyabb anyagi támogatás hiányában – nem számíthatott a járadékosokéhoz hasonlóan gondtalan életre, és ami még fontosabb: a saját irodalmi ábrázolásformák hasonlóan szabad megalkotására. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a járadékkal vagy például a Baumgarten Alapítványtól kapott komolyabb pénzjutalommal nem rendelkező alkotó ne lett volna képes erre, csupán arra figyelmeztet, hogy az irodalmi (ön)invenció feltételei a századforduló magyarországi összefüggésrendszerében többször megteremtendők, mint adottak, és megteremtésük gyakran rendkívüli energiabefektetést kíván meg. A kérdés, amely a különböző nemzeti irodalmak modernségének mibenlétére irányul, ezért egyúttal az írók gazdasági-társadalmi szabadságfokának kérdése is. Az esztétikai szabadságfok kérdése nem azonos a gazdaságival, ugyanakkor nem is függetleníthető tőle.

Ez a probléma – a tiszta művészet modern életformájának kérdése – elgondolható Weber egy alapvető megkülönböztetése felől is. Weber a politikai hivatás lehetőségeit és formáit elemezve elkülöníti egymástól a „politikáért” élt életet, valamint a „politikából” való megélés életformáját. Míg az utóbbi esetében a politikus magától értetődő módon gazdasági függésben áll a politika szférájával – mint közvetlen bevételforrással –, és ezért hivatásának gyakorlása számára sohasem lehet érdek nélküli tevékenység, az előbbi életforma megvalósulására Weber csakis akkor lát esélyt, amennyiben az mindenfajta gazdasági függetlenítéstől mentes marad. Ez azáltal biztosítható, ha a politikai hivatást választó személy vagyonos – ugyanakkor az, hogy vagyona miből származik, korántsem mellékes szempont. A vállalkozó például, hiába rendelkezik adott esetben komolyabb anyagi javak felett, végső soron és mindenekelőtt egy, a vállalkozásához szorosan kötődő személy. Vagyoni helyzetének fenntartása – a vállalkozás nyereséges működtetése

⁷³ Vö. DELANY, *i. m.*, 534.

– tehát olyan gazdasági függésben tartja, amely miatt nem lehet képes egészében a politikáért élni. Weber megállapítása szerint erre csakis a járadékos osztály alkalmas, mivel a járadékos személy „munka nélkül jut jövedelemhez”. A járadékos ezáltal egész lényét a politikai hivatásnak áldozhatja, hiszen esetében az élet semelyik egyéb területe nem követel magának olyan figyelmet, melynek megtagadása egzisztenciális, a politikai hivatás gyakorlását alapjaiban veszélyeztető krízisbe sodorhatná. A járadékos ilyen értelemben – tehát hivatását tekintve – független a piacgazdaság kötelmeitől.⁷⁴

Weber megkülönböztetése felől élesebben láthatjuk a magyarországi irodalmi termelésben részt vevő, különböző társadalmi státuszú személyek gazdasági szabadságfokának kérdését. Azok a szerzők, akiknek más, egyébként is rendelkezésre álló bevételi források hiányában egészében az írásból kellene megélniük, nyilvánvalóan alacsony, az irodalmi termelés tekintetében tulajdonképp a legalacsonyabb szabadságfokkal rendelkeznek, hiszen az előbbieket felől nézve ők vannak a leginkább ráutalva az irodalomfogyasztás gazdasági dimenziójára, vagyis az irodalomközvetítés népszerű fórumaira, a kiadói foglalkoztatottságra és a közönségsikerre. Ők azok, akiknek a zavartalan alkotómunkáért cserébe vagy bestsellerekkel kell előállniuk (kielégítve a közönség részéről érkező elvárásokat, s lemondva így a modernista kísérletezésről), vagy pedig sajtóipari munkakört is vállalniuk kell, ha mindenáron ragaszkodnak a megalkuvást nem ismerő irodalmi művek megalkotásához. Ennyiben tehát paradox módon ők állnak a legtávolabb a maradéktalanul az irodalomért élt élet lehetőségétől, amely az irodalom immansens⁷⁵ szempontjait a gazdaságiak elé állíthatja, és ekként biztosíthatja az irodalmi autonómia modern koncepciójának érvényesülését. Azok, akik az irodalomért élnek, ebben a tekintetben tehát szemben állnak az irodalomból élőkkel – ez az, amire Bourdieu is felhívja a figyelmet –, hiszen nem egyszerűen csak az irodalmi intézményrendszer más és más lehetőségeit testesítik meg, hanem az irodalmi alkotás tekintetében is gyökeresen eltérő diszpozíciókkal bírnak. Amíg az egyik életforma alapja elsősorban – de nem kizárólag – gazdasági, addig a másiké irodalmi kötöttségek felől gondolható el.

Innen nézve az irodalomért élők szűk csoportjának, vagyis a legnagyobb szabadságfokkal rendelkező járadékosoknak, valamint az ilyen értelemben – kisebb szabadságfoka miatt – alacsonyabb osztályba sorolható, de még mindig viszonylag nagy szabadságfokkal rendelkező alkotóknak, a polgári vagy intézményesített mecenatúra által eltartott, továbbá az irodalmi lapok szerkesztőségében főállásban dolgozó szerzőknek nyílik a legnagyobb esélye arra, hogy megteremtsék az irodalmi alkotás eminensen modern, a művek sajtóságos, önelvű konstitúcióját a középpontba állító pozícióját.⁷⁶ Akár

⁷⁴ Vö. Max WEBER, *A politika mint hivatás*, ford. LANNERT Judit, LÁSZLÓ Géza, Bp., ELTE – Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, 1989, 16, 18.

⁷⁵ *Műfaji* (a benne foglalt normák inkorporálásával vagy megtörésével a mű mely hagyomány alapján határozza meg önmagát), *poétikai-retorikai* (hogyan épüljön fel nyelviileg, milyen hatásmechanizmusokat működtessen a szöveg), továbbá *irodalomszemléleti* (milyen szerepet tölt be az irodalom a társadalom életében, mi az irodalom kulturális funkciója) értelemben.

⁷⁶ „A művészet szuverén, mindent szabad csinálnia, amit meg tud csinálni” – írja Ignotus 1905-ben. IGNOTUS, *Olvasás közben = IGNOTUS válogatott írásai*, szerk. KOMLÓS Aladár, Bp., Szépirodalmi, 1969, 439.

azt is lehetne mondani, hogy *a sajtó dualizmus kori expanziója – miközben szélesítette a lehetséges írók körét, ugyanezzel a mozzanattal – jelentősen csökkentette is az általános szerzői függetlenséget, alacsony szabadságfokú ágensek előtt megnyitva az irodalmi teret.* Az írói szakma hazai professzionalizációjának folyamatában a társadalmi emancipáció és az írók egyre erősödő piaci függése tehát összekapcsolódik, egyidejűleg hat. A magyar irodalmi modernség egyik hangsúlyos és a modernség alakulástörténetére minden bizonnyal mélyen ható tényezője, mint ez már szóba került, azonban épp a fenti társadalmi réteg irodalmi babérokra törő csoportjának viszonylagos hiányában és a mecénatúra intézményeinek véges teherbírásában ragadható meg. A modern magyar szerzők jelentékeny hányada ennek értelmében korlátozott szabadságfokú ágensként ágyazódott a piacgazdaság struktúráiba.

BALOGH GERGŐ

egyetemi tanársegéd

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, BMK, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

balogh.gergo@uni-eszterhazy.hu

To Write and to Live

The Press Industry, Patronage, and the Question of the Degree of Freedom in the Hungarian Literary Modernity

Abstract: In the first one third of my paper, I pursue the analysis of the changes in connection with literary mediation's possibilities in the late 19th century. In this analysis I overview the press's expansion processes in relation to the shock that the exclusivity of book suffers around this period. Then, continuing with the analysis of the literary creation's conditions of possibility, I investigate the patronage and the function of the Baumgarten Foundation. The paper ends with an analysis of the modern writer's degree of freedom.

Keywords: press history, literary modernity, authorial independence

DOI: 10.37415/studia/2021/3-4/248-265.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

